BERTOLDU FIL-FOLKLOR

L-IŻBIRR U BERTOLDU

George Cilia

Fl-aħħar tas-seklu sittax, il-kittieb magħruf Taljan Giulio Cesare Croce, kiteb u xandar rumanz komiku bl-isem ta' *Le Sottilissime Astusie di Bertoldo*. **Ir-rumunz kien fuq raġel raħli, wisq ikrah iva, imma stuż u fin, makakk, u fl-istess waqt, għaqli. Il-ftuħ kien jirrakkonta kif ir-Re tal-Lombardija deħirlu li kellu jżomm lil Bertoldu fil-palazz tiegħu, għas-sens umoristiku u fl-istess ħin għaqli li kellu fit-tweġibiet pronti tiegħu, tweġibiet kultant malizzjużi u ħżiena. Għal xi żmien, dan ir-rumanz kien l-aktar ktieb popolari fl-Italja u inqaleb f'diversi lingwi. Għalkemm ħrafa, il-karattru u l-karriera ta' Bertoldu jixbħu lil dawk ta'** ***Court Jester.*** **Dan il-"baħnan privat" kien jeżisti tassew fil-Palazzi rjali sal-bidu tas-seklu tmintax, infatti r-Re Alboino ta' Verona kien laħħaq lill-*Jester* tiegħu kunsillier fil-Palazz ta' pajjiżu.**

F'Malta, Bertoldu kien magħruf ukoll u ma naqsux il-kitbiet fuqu jew b'referenza għalih. Fis-sbatax ta' Awissu 1861 ħarġet l-ewwel kopja ta' "*Bertoldu – Folliet Buffu Seriu Criticu, Politiku, Liberali, ecc,ecc.*" Fis-16 ta' Diċembru 1896 ħareġ "*Bertoldu – Giurnalett Umoristiku u Filodrammatiku*". Fil-15 ta' Novembru, 1916 kellna "*Bertoldinu – Student tal-Liġi u l-Mediċina, Foljett Zuffjettus u Varju*".

Se nikkwota waħda mill-poeżiji li dehret fil-fuljett ta' l-1862:

Elf mit git, u elf mit hena
Nigtekilcom, ja Maltin.
Se tispicca din is-sena
Elf tmin mia tnei u sittin.
Biex inzomcom ferhanin
Gibt il-Banda tal-Bazuin.
Fosthom hemm fkir Argentier
U imma Nafras bil-braghier. (1)

Il-Miklem Malti ta' Erin Serracino Inglott jagħti deskrizzjoni hekk lil dan il-karattru: ***"Bertoldu", magħruf ukoll "Pirtoldu", raġel baħnan, għalih liebes, iżda qisu m'hux, bit-taqtigħ jew xedd ħażin, li jieħu kollox bi kbir u ma jagħmilx għajr ħmerijiet".***

Fil-librerija tiegħi, mal-kotba tal-Mogħdija taż-Żmien tas-snin għoxrin, sibt dan il-ktieb: ***Bertoldu bil-Malti,*** **Tipografia "San Paolo" 1926. It-tradutur G.N.L. jgħid fid-daħla li ħafna qarrejja xtaqu li jkollhom dawn il-ħrejjef bil-lingwa tagħna, għalhekk daħal għal dan ix-xogħol ħelu tal-ġrajjiet ta' Bertoldinu bil-qalb kollha. Jidher li l-praspar gustużi inħabbu u saru parti mill-folklor Malti.**

Fl-istorja niltaqgħu mar-Re, ir-Reġina, Bertoldu, Fagottu, Messaġġier, Aurelia, Lisa, nisa ħbieb tar-Reġina, sefturi, u l-iżbirri. Fost id-djalogi kollha finezzi, pronti fit-tweġibiet malizzjużi u xi kultant ħżiena u makakki, niltaqgħu ma' din it-taħdita bejn ir-raħli Bertoldu u l-Iżbirr. Bertoldu, b'ordni tar-Reġina, ġie mdaħħal fi xkora u marbut, biex l-għada jintefa' fix-xmara. Kellu għassa miegħu lill-iżbirr, u b'dieqa kbira bdew djalogu bejniethom, sakemm l-iżbirr spiċċa biex ħareġ lil Bertoldu mill-ixkora u daħal hu f'postu.

Giulio Cesare Croce kien bin ħaddied f'raħal imsejjaħ San Giovanni, f' Persiceto, li hi provinċja ta' Bologna. Twieled fl-1550 u għalkemm niesu ma kinux tat-tajjeb, fittxew li binhom jitgħallem xi ftit skola. Mid-dehra fdawh f'idejn għalliem li ma tantx kien moħħu fit-tagħlim, imma aktar kien ħsiebu biex iqabbad lill-istudenti jagħmlulu x-xogħol fid-dar. Kien għalhekk li Giulio wara li miet missieru, mar jaħdem ta' ħaddied ma' zijuh. Beda jħażżeż xi versi, żufjettużi u popolari, u sar magħruf tant li l-familja nobbli Fantuzzi kienet tistiednu għal xi festini li kienu jorganizzaw għall-mistednin tagħhom. Ftit ftit, Giulio abbanduna l-ħanut ta' zijuh u beda jdur is-swieq u l-fieri ta' l-irħula viċin, idoqq il-vjolin, u jgħanni l-versi li jkun kiteb hu. Kellu 14-il wild minn żewġ nisa, u għalkemm sar famuż, miet fil-faqar fl-1609

IT-TAĦDITA BEJN BERTOLDU U L-IŻBIRR.

Wara li Bertoldu nsulta u waqqa' għar-redikulaġni n-nisa ħbieb tar-Reġina li ressqu talba quddiem ir-Re biex jinħatru kunsilliera fil-palazz, ir-Reġina, mgħaddba, ordnat li Bertoldu għandu jieħu l-piena tal-mewt billi jiddaħħal fi xkora u jiġi mitfugħ fix-xmara. Bertoldu għamel ta' bir-ruħu li ma kienx jaf li hemm l-iżbirr għassa ma' l-ixlora u beda jirrakkonta kif sab ruħu hemm bla ħtija. L-iżbirr isaqsih:

Sbirr: ***X'inti kighed tgħid, xbin? Għaliex int kighed ġewwa dik l'ixkora?***

Bert: ***Eh ħia, ma għandux jimpurtak min daun id-duwjjak tiegħi.***

Sbirr: ***Għadilli jien nagħmel ta' sbirr, jena bniedem ucoll, u naf inħen għal hemm ta' sħabi, u jecc ma nistax intic għajnuna b'idejja, nista lumanc inħennic b'xi chelmiet ħelwa.***

Bert: *Ftit tista inti thennini, ghax ghoddu wasal iż-żmien li jagħmlu dac li għandhom jagħmlu.*

Sbirr: *Imħatra iridu jiffrustauc.*

Bert: *Agħar.*

Sbirr: *Barra minn hawn, iridu igħallkuc?*

Bert: *Agħar.*

Sbirr: *Jibgħatuk għal għomrok il-ħabs?*

Bert: *Agħar.*

Sbirr: *Jaksmuc bcejjec?*

Bert: *Agħar.*

Sbirr: *Jaħarkuc?*

Bert: *Elf darba agħar.*

Sbirr: *Xil-belliegħa jistgħu jagħmlulec agħar minn hekk?*

Bert: *Iridu, bil-Malti, jagħtuni s-sieħba, izewġuni.*

Sbirr: *Din, iva, hi ta min igħanniha fuk il-chitarra; għidli chif iridu jaghmlu biex izewguc? Għandi xeuka nisimgħec.*

Bert: *Għandek taf, immela, illi jiena sinjur minn dari, iżda ikraħ daqs xadin. Issa billi l-bini tiegħl huwa hdejn u imiss ma ta wieħed ġentlom li għandu bintu sabiħa wisk, u billi ra l-ġid tiegħu, deffes f'rasu li għad li jien raħli u ikrah, għandu izeuwiġieli din bintu, u bosta cliem digia għamilli, m'hux għax jogħġbu wiċċi, imma għal ġidi, għaliex mill-bkija, jixtieq jarani mdendel. Ghandi bini, flus u bhejjem, dawn jirrendu izied minn sitt elef scud fis-sena.*

Sbirr: *Ma irid jatic xejn dota?*

Bert: *Iva irid. Jiena ngħidlek kollox, basta haun. Imma ma nistax nitchellem ġio din l-ixcora jekk ma tiftaħħiex ftit li nista noħroġ rasi u imbagħad tarġa tagħlaqha, malli tkun smajt.*

Sbirr: *Għala le, isbaħ din (iħoll l-ixkora) thaddet bla biża, imma ħej, scuzani, għandek wiċċ ikraħ uisk.*

Bert: *Dan x'pont hu; jeu aħna rġiel jeu ma aħniex, oħroġni mill-ixkora.*

Sbirr: *Oħroġ, isa immela. Jena ma rajtx icreh minnec f'għomri. Il-għarusa ratec?*

Bert: *Hia ma ratni katt, u sabiex ma taranix daħluni ġio din l-ixkora u iridu iġibuha haun f'din il-camra, iġibu ix-xhieda u itejġuni hawn fid-dlam; u imbagħad malli itejġuna u hi tcun kalet "sinjur si" joħorġuni mill-ixkora u icolla bilfors tibka miegħi. Ir-Reġina mbagħad iddokkli elfejn dobla ta' Spanja sħan sħan, li hia ueghdet tatini jecc jirnexxi dal partit sabieħ. Jekk inti cont galantom miegħl cont chiecu nagħmlek sinjur sa għada filgħodu.*

Sbirr: *B'liema mod trid tagħmilni sinjur?*

Bert: *Jena rsolvejt li ma irridiex bl'ebda mod għaliex jena smajt li sabiħa bħax-xemx, u hec kigħed naħseb li ma tcunx colla tigħi. U forsi malli tarani hecc icraħ, iġiagħalni immur infettaħ l-istoppa. Imma jecc trid tidħol ġio l-ixkora min flochi, jena incedilek din ix-xorti.*

Sbirr: *Xi wieħed iblaħ sa l'aħħar jista icun li jagħmel bluha bħal din. Issa jekk jaraw li m'jenix inti, ma jakbdunix u igħoddu chemm il għadma għandi?*

Bert: *Ma għandekx taħseb f'dan għax malli tcun izzeuuigt lix-xebba, huma jaraw li inti raġel sewwa u ma intix icraħ bħali. Hia imbagħad malli tarac ma tgħidx li ma tridecx, u ġia dac li icun sar, sar, int timbocca elfejn dobla u tibda f'dak il mument tigbed ir-renta għaliex missiera xieħ, iħallilec collox f'idejc, u hua jokgħod jitgħaxxak bikom. U hekk, inti tista il kuddiem tgħix ta' sinjur mingħajr ma tagħmel ta sbirr izied. Sengħa li ħatt ma jaħmila.*

Sbirr: *Le le, idħol għal xoghlok fl'ixcora.*

Bert: *X'inti iblaħ? Ma tafx li min ma ifittix ma isibx? Taħseb li missiera uara iżżwieġ jagħmel xi ħmerija? Jewwilla ir-reġina li tħobb dak li tcun wegħdet, tonkos minn chelmita? Għożż tajjeb din ix-xorti għax mhux dejjem tiġina vintura bħal din. Idħol immela fl-ixcora u taħsibx haġ'oħra, jena raġel li nimxi dejjem fid-dritt u ancas jecc toktolni ma ngħid chelma b'oħra.*

Sbirr: *Inti pinġejtieli hecc sabiħa li għalcemm ma nitħajjarx nakbad taħt idejja din ix-xorti. Jena smajtom dejjem jgħidu li min ma jippruvax katt ma jasal f'xejn. U ma tistax taf forsi hu mictub li għandu icolli din ix-xorti.*

Bert: *Jecc din ix-xorti ġejja mis-sema għalic, għaliex ma takbadiex taħt idejc? Neħilsuha ħija, għamel dac li trid, jena ma irridx iżied inlaklak għal xejn. Arani jena dieħel fl'ixcora, ejja eħlisni, ejja orbot, għax issa ankas jecc ittini id-deheb collu tad-dinja, marridx.*

Sbirr: *(jirisolvi jidħol fl'ixcora) Ma irridx iżied integħma uisk. Iva irrid nidħol ġo l'ixcora għax meta ncun iżżeuuiġta, hia tcun tiegħi.*

Bert: *Ejja eħlisni (taparsi) ejja orbotli l-ixcora għax irrid nidħol.*

Sbirr: *U stenna għedtlec; għax irrid nidħol jena.*

Bert: *Ħa immela, jena ma irridx nonkos mil carita, isa idħol u titchellimx, okgħod stenna dac li għandu jiġri u imbagħad għada filgħodu tara x'incum għamilt għalic.*

Sbirr: *Issa kigħed titchellem chliem ta' anġlu (*li sbirr jidħol ġewwa l-ixkora*) imma nara li inti l-istess tiubija. Ajma, ajma, għoddu csirt*

għanki. Ma jinpurtax, ftit ser idumu ma jiġu niesa.

Bert: *Bejn sagħtejn jew tliet sigħat l'actar, issa titchellem xejn, sabiex collox imur chif imiss, zomm ilsienek, għaraf rieġl ruħek.*

Sbirr: *Jena ma nitchellimx, u okgħod siechet inti ukoll ħalli tiġi l-għarusa.*

Bert: (bilmod) *Ġewwa hu il-gamblu. Halli infittex immur.*

Sbirr: *X'għedt?*

Bert: *Xejn, xejn* (Bertoldu joħroġ).

IL-MEWT TA' BERTOLDU

Malli r-reġina sabet fl-ixkora lill-iżbirr, indunat bil-praspura makakka ta' Bertoldu, u ordnat lis-sefturi jilgħabulu xebgħa bil-bsaten u wara jiġi mitfugħ fix-xmara. Ir-Re, beżgħan li s-saltna tiegħu se tiġi rvinata, qabad lil Bertoldu u qatagħhielu għall-mewt bit-tgħalliq. Imma r-Re reġa' ħafirlu u sa ġagħal ir-reġina taħfirlu wkoll. Riedu joqgħod dejjem ħdejh biex jieħu l-pariri tiegħu. Billi kien imdorri jiekol ikel tar-raħal, meta beda jiekol mill-ikel tajjeb tar-Re, Bertoldu marad u miet.

Intom qarrejja folkloristiċi, wara li assistejtu għal dil-bravura ta' Bertoldu, nixtieq nistaqsikom: Kieku kellu jitfaċċa ġo pajjiżna xi Bertoldu ieħor, taħsbu li kien jirnexxilu jdaħħal lill-iżbirr fl-ixkora?

© George Cilia

(1) Skond id-dizzjunarju Malti-Ingliż ta' Aquilina, il-kelma *bragier* tfisser *A sort of belt supporting hernia*. Jidher li Nafras kien laqam ta' xi ħadd magħruf mill-qarrejja (qisek bħal meta llum tgħid *iċ-Ċaqnu*). Kien magħruf li Nafras kien "arġentier fqir" u li kien jilbes ħżiem ma' qaddu għax kien miftuq jew bażwi. Min jaf jgħidilna min kien?

MIKLEM MARBUT MAL-LOGĦBA TAL-FUTBOL

Steve Borg

F'żgħożiti għamilt numru ta' snin nilgħab il-futbol. Kont nilgħab fuq wara, bħala difensur, ħafna drabi bil-flokk numru tlieta. Fost it-timijiet li lgħabt magħhom hemm *Marsascala A.F.C., Zabbar Crystal Blues, St. Patrick's, Fgura United*, u l-*Corinthia Group*. Din il-lista ta' kliem, jew Miklem, li qed inniżel hawnhekk, ħadtha minn dak li, bħala plejer, smajt jintqal bl-aktar mod naturali minn fomm il-plejers sħabi jew minn ta' kontra waqt li kont inkun magħhom fil-milja tal-logħba fil-qalba tal-grawnd.

Il-Corinthia Group kien l-aqwa tim li qatt lgħabt fih, għax kien fih ta' l-inqas erba' plejers li kienu fit-tim nazzjonali Malti. Ninkedd ħafna meta nisma' lil xi kummentaturi sportivi jitkellmu fuq it-TV u sikwit jivvintaw kliem b'Malti ħażin, li qatt ma smajtu jintqal, la minn dawk li fuqhom iddur il-logħba – il-plejers infushom, u lanqas mill-partitarji li jsegwu l-logħob. U għalhekk ħażżiżt din il-ġabra ta' kliem, u t-tifsira tagħhom, biex niġbor dak li tassew huwa kliem Malti marbut mal-logħba tal-futbol:

MALTA MAGĦŻULA:

Hekk jissejjaħ it-tim nazzjonali Malti.

IL-KARTA:

Din ikun fiha l-ismijiet ta' min se jilgħab u trid tingħata qabel ma tibda l-logħba lir-referi jew lil xi uffiċjal ieħor. Bl-Ingliż magħrufa bħala l-*line-up*.

JARMI:

Jiġifieri jtajjar il-ballun 'il bogħod mill-periklu tal-kaxxa, preferibbilment barra l-grawnd. Ħafna drabi wieħed jarmi meta jkollu sieħbu mweġġa' ma' l-art, jew inkella t-tim ikun taħt pressjoni kbira.

IĦABBAT:

Meta l-plejer jagħti l-ballun mill-ewwel lura lil sieħbu li jkun għadu kif qassamlu; ħafna drabi 'l quddiem minn fejn ikun irċevieh. Bl-Ingliż jissejjaħ *wall-pass*.

IĦASSRUHOM:

Meta lil tat-tim l-ieħor tħassrilhom demmhom b'damdima ta' rebħa b'ħafna gowlijiet.

SALLBU:

Tintqal meta plejer jagħti xutt għar-rokna ta' fuq li jkun diffiċli ħafna għall-gowler biex isalva; tant li jkollu littteralment jissallab għalih.

IĦOŻŻU:

Tgħajjira lill-gowler wara li jaqla' gowl, biex huwa jżidu ma' l-oħrajn li jkun qala'.

JAQTA' L-LUMI jew JOĦROĠ GĦALL-FRIEFET:

Tintqal għall-gowler, anki tat-tim tiegħek, li jkun ħareġ fil-vojt fil-kaxxa meta suppost li jkun qata' kross li jkunu temgħuh.

GALLARIJA:

Meta gowler jagħmel xena, ngħidu aħna jintefa' ma' l-art biex jilqa' ballun tassew faċli.

JGĦAQQAD:

Meta plejer ikollu l-ħila jaqbeż lil ta' kontrih b'mossa li tħawdu, tant li jgħaqqadlu l-menti ta' moħħu u jġibhomlu kobba.

JGĦALLIMHA:

Qisha bħal ta' qabilha – meta plejer juri l-ħila tiegħu li jaqbeż avversarju